

Language: Yorùbá

Ìfiwàwèdá obìnrin gégé bí akòni nínú àṣàyàn eré-onítàn Yorùbá

Edinrin Olúwatóyìn BỌLÁRÌNẄÁ (PhD).

Department of Yoruba

Federal College of Education (Special), Oyo

E-mail: edinrinbolarinwa@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0009-0002-0602-4030>

ÀṢAMỌ

Ìṣe iwádìí yìí ṣe àgbéyèwò ipa obìnrin gégé bí akòni nínú àwọn àṣàyàn iwé eré-onítàn Yorùbá. Ó ṣe àfàyo ipa tí àwọn obìnrin kó àti ipò tí wọn wà, èyí tí ó fi wọn hàn gégé bí akòni bí ó ṣe jẹ yọ nínú àwọn iwé eré-onítàn tí a ṣà yàn fún ìṣe yìí. Èrédí ṣìṣe èyí láti ṣe àgbéyèwò irúfẹ àwọn ipò tí ó jẹ ipò akòni tí àwọn ònkòwé eré-onítàn Yorùbá to àwọn èdà-ìtàn tí wọn jẹ obìnrin sí nínú àwọn àṣàyàn ìṣe wọn. Àwọn iwé eré-onítàn tí ìṣe yìí ṣe àmúlò jẹ mífà, àwọn iwé eré-onítàn nàà sì ni Mọ̀rẹ̀mì, Èfúnṣetán Aníwúrà, Olú Ọ̀mọ, Baṣòrun Gáà, àti Orí Mèkúnnù. Itupalẹ ìṣe yìí gbára lé ilànà tíórì ìṣètófábo. Ìṣe yìí jẹ kí ó hàn pé àwọn ònkòwé eré-onítàn Yorùbá gbé àwọn obìnrin kalẹ gégé bí akòni láàrin àwùjọ nínú aáyan ogun jìjà àti ètò ìṣelú àwùjọ, èyí jẹ yọ nínú ipa tí àwọn ònkòwé jẹ kí àwọn èdà-ìtàn tí wọn jẹ obìnrin kó nínú àwọn iwé eré-onítàn nàà. Àwọn kókó-òrò tí ó fojú hàn nípa obìnrin ní ipò akòni ni obìnrin gégé bí akòni jagunjagun, obìnrin gégé bí akòni olódogun, obìnrin gégé bí akòni ajiàgbà, obìnrin gégé bí akòni-dòrìṣà àti obìnrin gégé bí akòni nípa ilò agbára ẹmí àìrì. Ìṣe yìí fi ìdì rẹ múlẹ pé fífi àwọn obìnrin hàn gégé bí akòni nínú àwọn iwé eré-onítàn Yorùbá jẹ ọ̀nà láti fa ògo ìjobìnrin yọ, ó sì jẹ àfihàn àwòrán bí àwọn obìnrin ṣe rí gan-an nínú àwùjọ Yorùbá.

KÓKÓ-ỌRỌ

Akòni, Eré-onítàn, Ìṣètófábo, Obìnrin, Yorùbá

The portrayal of women as heroines in a selection of Yoruba historical dramas

ABSTRACT

This study examines women's roles as heroines in selected Yorùbá plays. It identified the women roles and their positions as portrayed in the selected plays for this study with a view to examining the various heroic positions that the Yorùbá playwrights give to female characters in their works. The study examines six Yorùbá plays, which are: Mọ̀rẹ̀mì, Èfúnṣetán Aníwúrà, Olú Ọ̀mọ, Baṣòrun Gáà and Orí Mèkúnnù and it employed the theory of womanism for the analysis. Findings of the study revealed that Yorùbá playwrights portray women as heroines in war organisation and social politics, as it is evident in the roles that women play in the selected Yorùbá plays. The themes identified were women as heroine in war fighting, charm casting, activism, legendary and the use of spiritual power. This study affirms that portraying women as heroines in Yorùbá plays exhumes women glory and depicts their true picture in Yorùbá society.

KEYWORDS

Heroines, Play, Womanism, Women, Yorùbá

A representação de mulheres como heroínas em uma seleção de dramas históricos iorubás

RESUMO

Esta pesquisa examina o papel das mulheres como heroínas em romances iorubás selecionados. O estudo explora os papéis e as posições que retratam essas mulheres como heroínas nas obras escolhidas. O objetivo é analisar os tipos de papéis heroicos atribuídos às personagens femininas pelos romancistas iorubás nas obras selecionadas. Os seis romances utilizados neste estudo são: *Moremi*, *Efunsetan Aniwura*, *Olu Omomo*, *Bashorun Gaa* e *Ori Mekunnu*. A análise baseia-se na teoria da justiça social. O trabalho demonstra que os autores iorubás apresentam as mulheres como heroínas na sociedade — em contextos de guerra e política social —, o que se evidencia nos papéis atribuídos às personagens femininas nessas obras. Os temas que emergem quanto ao papel heroico feminino incluem a mulher como guerreira, curandeira, deusa e detentora de poderes sobrenaturais. Conclui-se que retratar mulheres como heroínas nos romances iorubás é uma forma de exaltar a grandeza feminina e constitui uma representação de como as mulheres são verdadeiramente vistas na sociedade iorubá.

PALAVRAS-CHAVE

Herói, Romance, Virtude, Mulher, Iorubá

Ìfáárà

Lítirésò jé isẹ ọ̀nà àtínúdá ajemáwùjọ tí ó ń ẹ̀ ẹ̀wòjìjì igbésí ayé ẹ̀dá àtí àwùjọ lápapọ̀ lórí gbogbo ohun tí ó kan ẹ̀dá gbòngbòn; àwọn nńkan bí ẹ̀tò ọ̀rọ̀ ajé, isẹ̀lú, ẹ̀sìn, àṣà àtí ọ̀rọ̀ igbáyé-gbádùn ọ̀mọ̀nìyàn. Isẹ̀ ọ̀nà lítirésò ní a lẹ̀ pẹ̀ ní irinsẹ̀ pàtàkì tí a lẹ̀ ló láti fi ẹ̀ ẹ̀fihàn àwọn àyípadà tí ó ń bá ẹ̀dá ẹ̀nìyàn àtí àwùjọ lápapọ̀. Inú àwùjọ ní lítirésò tí hù jáde, tí ó sì ń dàgbà nínú àwùjọ, tí ó ń ẹ̀ ẹ̀fihàn ẹ̀rò àtínúdá onísẹ̀ ọ̀nà ajemọ̀ àyíká rẹ̀. Ọ̀rọ̀ nípa àwọn obìnrin ní àwùjọ jẹ̀ ọ̀kan pàtàkì nínú ohun tí àwọn onísẹ̀ ọ̀nà lítirésò ń ẹ̀ ẹ̀gbéyẹ̀wò, pàápàá ní ọ̀rúndúrún tí a wà yí. Kò sí àní-àní pé obìnrin ẹ̀ pàtàkì ní àwùjọ, ìdí nìyí tí ọ̀rọ̀ nípa àwọn obìnrin ẹ̀ jẹ̀ kókó pàtàkì nínú àwọn ìjíròrò káàkiri àgbááyé.

Àfihàn àwọn obìnrin gégé bí akòni nípa síṣe àgbéyẹ̀wò ipa tí wọ̀n ń ko nínú àwọn iwé eré-onítàn Yorubá ní a gbé yẹ̀wò nínú isẹ̀ yí. Èyí ní ojúṣe àwọn obìnrin gan-an gégé bí ẹ̀dá-itàn nínú àwọn àṣàyàn iwé eré-onítàn nàà. Adébòwálé (1999) ẹ̀ ẹ̀làyé nípa ipá àwọn ẹ̀dá-itàn nínú àwọn iwé lítirésò àpilẹ̀kọ̀. Àlàyé tí Adébòwálé (1999) ẹ̀ fi hàn isẹ̀ tí ó bá wu ò̀nkòwé ní ò̀nkòwé lẹ̀ ràn ẹ̀dá-itàn, gbogbo ohun tí ẹ̀dá-itàn sì lẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ nínú ìtàn jẹ̀ àwọn ohun tí ó lẹ̀ ẹ̀lẹ̀ nínú àwùjọ. Èyí ní ó máa ń sokunfà irú ifiwàwèdá tí ò̀nkòwé máa ń gbé wọ̀ ẹ̀dá ìtàn kọ̀ọ̀kan. Àrífàyọ̀ inú èyí ní pé ẹ̀dá àwọn ẹ̀dá inú àwùjọ ní àwọn ẹ̀dá-itàn inú lítirésò àpilẹ̀kọ̀ jẹ̀, nítorí pé àwọn ẹ̀nìyàn àwùjọ ní ò̀nkòwé ń fi wọ̀n sín jẹ̀. Èyí ní ó jẹ̀ kí ó jẹ̀ pé a lẹ̀ fi àwọn ẹ̀dá-itàn wọ̀n yí ẹ̀ ẹ̀wòjìjì àwùjọ.

Onírúurú ọ̀nà ní ẹ̀nìyàn lẹ̀ gba jẹ̀ akòni, kì í ẹ̀ ẹ̀ kí í ẹ̀ ẹ̀ ìdí isẹ̀ ogun jìjà nikan. Adémùyíwá (2014) tọ̀ka sí í pé àwọn akòni ọ̀ṣẹ̀lú wà. Isẹ̀ Àjùwọ̀n (2017) nàà jẹ̀ ko hàn pé ẹ̀nìyàn lẹ̀ jẹ̀ akòni níbi ogun jìjà, ẹ̀tò isẹ̀lú, isòwò àtí bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lẹ̀. 'Akòni' ní ipilẹ̀ jẹ̀ ẹ̀dè tí ó jẹ̀ mó àwọn ọ̀kúnrin, nítorí itumọ̀ rẹ̀ gégé bí Adémùyíwá (2014) ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀làyé nípa ihun isẹ̀dá rẹ̀ ní 'akò ẹ̀ni', èyí tí ó tùmọ̀ sí 'akò ẹ̀nìyàn' tàbí akíkanjú ẹ̀nìyàn. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àlàyé yí fi hàn pé kí a tó lẹ̀ pé ẹ̀nikan ní akòni, a gbọ̀dọ̀ fi ojú ọ̀kúnrin wò ó, síbẹ̀, Àjùwọ̀n (2017: 277) fi hàn pé jìjẹ̀ akòni kò yọ̀ ẹ̀yà takọ̀-tabo kankan sílẹ̀. Ó sọ̀ pé:

...Ohun tí èyí ẹ̀fihàn ní pé kò sí bí igun ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ orí tí ọ̀bọ̀ kò ẹ̀ ẹ̀ ìdí, igún pá lórí, ọ̀bọ̀ nàà sì pá ní ìdí. Kò sí ojú àbùdá ìjákòni tí a lẹ̀ fi wo àwọn akònikúnrin tí a kò lẹ̀ fi wo àwọn akònibínrin nàà. Wọ̀n

sì n lo agbára ijákoni wọn láti ṣagbágbè ara wọn láàárín àwùjọ ni.

Àwọn akoni ni àwọn obinrin tí wọn jẹ akíkanjú nípa fífi iwà akin hàn lórí ohun kan pátó. Èyí ṣáábà máa n wáyé láti ohun tí irúfẹ́ ẹ̀dà-ìtàn bèẹ̀ tí gbé ẹ̀ ni àwùjọ tí ó wà.

Tíòrì Ìṣètófábo

Ìjìjàgbara kùrò lówó ipá àti ìrénijẹ́ tí ó n wáyé fún obinrin káàkiri àgbáyé ni ó ṣokùnfà àwọn tíòrì ajemábo bí i Ìṣègbèfábo àti Ìṣètófábo. Ọ̀rò ifojú tẹ̀mbẹ̀lú, itẹ̀nimẹ̀rẹ̀ àti àìkanikún pàtàkì tí ó n ṣẹ̀lẹ̀ sí àwọn obinrin káàkiri àgbáyé yìí, ni ó mú kí àwọn obinrin gbé igbésẹ̀ láti ja fún ẹ̀tọ́ wọn, tí ọ̀rò tíòrì ajemóbinrin fi wáyé. Adágbadá (2005: 12) fi àìṣedéédé láàárín akoniyàn àti aboniyàn hàn nínú àlàyé rẹ̀ nígbà tí ó sọ pé:

The fact that the female gender is denigrated and thus oppressed by the opposite gender appears to be universal. In almost all the nations of the world, the male dominates the society in virtually all aspects.

(Òkodoro pé wọn kò ka obinrin sí pàtàkì tí àwọn ọ̀kùnrin sì n jẹ́ gàba lé wọn lórí, jẹ́ èyí tí ó farahàn kárí ayé. Ó fẹ̀rẹ́ ẹ́ jẹ́ pé ní gbogbo orílẹ̀-èdè àgbáyé, ni àwọn ọ̀kùnrin ti jẹ́ gàba nínú ohun gbogbo.)

Ohun tí onímọ́ yìí n sọ ni pé bakan náà ni ọ̀mọ́ ẹ̀ ọ̀rì bí a bá n sọ̀rọ̀ ìdojúkọ́ tí àwọn obinrin n fi ojú winá rẹ̀ káàkiri àgbáyé. Àpẹ̀rẹ́ tí Adágbadá (2005) mẹnú bà nínú àlàyé rẹ̀ gégé bí ọ̀nà tí ifiyàjẹ̀ni n gbà wáyé fún àwọn obinrin ní ilẹ̀ Áfíríkà ni pé, ọ̀kùnrin lè fẹ́ iye iyàwó tí ó bá wù ú, obinrin sì jẹ́ ara ọ̀ṣùwọ̀n tí wọn fi máa n mọ́ bí ọ̀rò ọ̀kùnrin ti pọ́ tó. Ọ̀kùnrin lè kọ obinrin sílẹ̀ kí wọn lé e jáde lórí ẹ̀sùn tí kò lésẹ̀ nlẹ̀ bí àìlẹ̀-dáná ọ̀únjẹ́ tó dára, àìgbádùn ìbálòpọ́ àti àìfàayẹ̀ gba orogún. Èyí tún kan ṣiṣe ìpààlà láàrin isẹ́ tí ọ̀kùnrin àti obinrin lè ẹ̀ àti ní ipò àṣẹ́.

Ohun tí ó jẹ́ kí a yan tíòrì Ìṣètófábo láàyò ni bí ó ẹ̀ jẹ́ mọ́ ẹ̀ròngbà àti iran rere àwọn obinrin Áfíríkà àti àwùjọ́ wọn láti kówọ́ ẹ̀ ṣiṣẹ́ pọ́ pẹ̀lú àwọn akọ́, láti mú kí itẹ̀síwájú àti idàgbàsókè bá àwùjọ́, láina-án-ní rírí àwọn abo ẹ̀rò ẹ̀yìn tí kò gbọ́n tàbí lẹ̀ṣe akitiyan olóókan. A wòye pé ohun tí ó bá jọra ni a fi í wé ara wọn, ọ̀rò nípa àwọn obinrin, ipa àti ipò wọn nínú ẹ̀tò isẹ̀lú, bí ó ti hàn nínú àwọn iwé eré-onítàn tí ọ̀mọ́ Yorùbá kọ́, ni isẹ́ yìí dá lé. Èrò wa ni pé lílo irú tíòrì tí ó jẹ́ mọ́ àwọn obinrin Adúláwọ́ yìí ni yóò rọ̀rùn láti ẹ̀ itúpale irú kókó ọ̀rò yìí, dípò lílo irú tíòrì tí ó jẹ́ mọ́ tíòrì ajemóbinrin ní àwùjọ́ ilẹ̀ òkèèrè.

Ìjẹyọ Obinrin gégé bí Akoni nínú àwọn Àṣàyàn Ìwé

Nínú àgbéyèwò ìjẹyọ́ àwọn obinrin gégé bí ẹ̀dà-ìtàn inú àwọn eré-onítàn Yorùbá, àrífàyo isẹ́ yìí ni àwọn obinrin tí ó fọ́jú hàn gégé bí akoni ni obinrin gégé bí akoni jagunjagun, obinrin gégé bí akoni olóògùn, obinrin gégé bí akoni ajìjàgbara, obinrin gégé bí akoni-dòrìṣà àti obinrin gégé bí akoni nípa ilò agbára ẹ̀mí àìrí.

Obinrin gégé bí Akoni Jagunjagun

Ogun ni ijà nílá èyí tí ó máa n wáyé láàárín ènìyàn méjì, ẹ̀gbẹ́ sí ẹ̀gbẹ́, ọ̀gbà sí ọ̀gbà, agboolé sí agboolé, àdúgbò sí àdúgbò, ilú sí ilú tàbí orílẹ̀-èdè sí orílẹ̀-èdè. Àwọn tí ó bá n ja ogun yìí ni àwọn Yorùbá máa n pé ni jagunjagun. Adéoyè (2010: 295) ẹ̀ àlàyé nípa ogun jìjà ní àwùjọ́ Yorùbá pé:

Oríṣií nńkan l'ó n fa ogun, àwọn nńkan bíi sùnṣmòmí gbígbe; èmí ilara àti iréjẹ jà ààlà ilẹ; jà fún igi owó (bí kòkó, ọpẹ, obì, orógbò, ataare, awùsá, òròhòbò); ojùṣe Ààrẹ gégé bí ipò rẹ; gbígbejà ilú tí a ní ifẹ sí; bí Aláàfin tàbí ọba aládé tàbí Ààrẹ-Ọnà Kakańfò bá fẹ yejú akínkanjú tàbí olóríkunkun ijòyè kan; láti wá ilú imónà kúnra; láti fi jagunjagun hàn bí olókíkí, olóogùn tàbí akòni; láti kó owó àti dúkía jọ.

Adéoyè (2010) jẹ kó dàbí ẹni pé obìnrin kì í ni ipa nínú ogun jìjà ní àwùjọ ní ilẹ Yorùbá. Ìdí tí èyí fi rí bẹẹ ni pé ojú tí ọpọ ènìyàn máa n fi wò ó ni pé iṣẹ ọkúnrin ni ogun jìjà jẹ, àti pé kò sí ohun tí ó kan obìnrin tí wọn jẹ ohun èlò ẹlẹgẹ nínú ètò ogun jìjà, nítorí ẹdà tí o jẹ nńkan ẹlẹgẹ ni wọn. Ìdí sì nìyí tí wọn fi máa n rí àwọn ọkúnrin gégé bí akòni lójú ogun. Èyí hàn nínú àlàyé Àjùwò (2017: 27) tí ó sọ pé:

Iṣẹ-ogun ló máa n sáábà sọ àwọn ọkúnrin di akòni. Lóòótó, kì í ṣe gbogbo àwọn Balógun tó ti jẹ ní ilẹ Yorùbá ni a mò sí akòni, sùgbón, gbogbo àwọn tí wọn jẹ Ààrẹ-Ogun láyé àtijọ ni wọn jẹ akòni. Àwọn akòni ọkúnrin yìi ni wọn máa n gba ilú wọn sílẹ, lówó ogun, ọtẹ, tàbí láásìgbò tó bá wọ ilú wọn wá.

Àlàyé Àjùwò (2017) òkè yìi fi hàn pé iṣẹ ọkúnrin ni àwọn Yorùbá ka iṣẹ ogun jìjà sí, wọn sì gbà pé ohun tí obìnrin kò le dájú lé ni, sùgbón àkíyèsí Àjùwò (2017) fi hàn pé àwọn obìnrin tí kó ipa tí ó jójú nínú ogun jìjà ní àwùjọ Yorùbá. Ó sọ pé Mọremi kópa nínú ogun Ifẹ àti Ùgbò, Èfúnroyè Tinúubú náà sì kópa nínú ogun Ègbá àti Ìdàhòmì.

Bí ó tilẹ jẹ pé àwọn iwé eré-onítàn ajemọ-òṣelú ni àwọn iwé eré-onítàn tí à n ṣe itupalẹ wọn nínú iṣẹ iwádìi yìi, síbẹ àwọn ọrọ nípa ogun jẹ yọ nínú àwọn iwé eré-onítàn kan. Lára àwọn iwé eré-onítàn tí ọrọ nípa ogun tí sù yọ ni Mọremi, Baṣorùn Gáà, Olú Ọmọ, Ọgún Lákáayé àti Orí Mèkúnnù. Yàtò sí àwọn iwé eré-onítàn wònyí, jà lásán ni a lè pé gbódó-n-róṣo tí ó wáyé nínú àwọn iwé eré-onítàn yòókù bí Ibú Owó, Etìògbèjì, Ládépò Ọmọ Àdánwò, Èfúnṣetán Aníwúra, Àtàrí Àjànàkú, Gbònnkàà Èkùn Abijàwàrà àti Ààrẹ Àgò Aríkúyerí.

Nínú àṣà Yorùbá, ohun tí ó máa n fójú hàn ni pé iṣẹ ọkúnrin ni iṣẹ ogun jìjà, kì í ṣe iṣẹ tàbí ohun tí obìnrin lè dájú lé, sùgbón nínú àwọn iwé eré-onítàn tí a sọ pé ó ni ọrọ ogun nínú wònyí, obìnrin kópa nínú àwọn ogun tí ó wà níbẹ gégé bí jagunjagun. Nínú Orí Mèkúnnù, Ìyalóde ni ó síwájú ogun tí wọn gbé kojú Ọba Adékànmíbí àti àwọn ijòyè tí wọn jọ n jẹ àjẹbánu. Ohun tí ó jẹ kí ó ku Ìyalóde nńkan gégé bí àsíwájú ogun náà ni pé wọn ti pa olóyè Jagun tí ó yé kí ó jẹ àsíwájú ogun náà ṣaájú kí ijàgbàra tó wayé. Bí Ìyalóde sì ṣe jẹ obìnrin kò pé kí ó kú sí ojú ogun yìi. Àjàyè ni ó ja ogun náà nítorí pé oun ni ó réyìn Ọba Adékànmíbí. Gbogbo agbara òògùn tí Ọba Adékànmíbí lò kò tó ti Ìyalóde. Èyí sì fi Ìyalóde hàn nínú eré-onítàn náà gégé bí akò lójú ogun.

Nínú Olú Ọmọ, obìnrin wa lára àwọn ọmọ ogun Idòòmì, èyí tí àwọn náà sì jagun gégé bí àwọn ọkúnrin. Àwọn obìnrin náà jagun dé ibi pé àwọn ogun Ègbá kò mò pé obìnrin ni wọn, àyàfi igbà tí ọwó tó tẹ méjì nínú wọn. Yàtò sí èyí, bí ó tilẹ jẹ pé àwọn obìnrin Ègbá kò ja jà lójú ogun, síbẹ wọn kó ipa tí ó ran àwọn ọkúnrin tí ó n jà lówó. Lára ipa tí wọn kó ni pé wọn n pọni fún àwọn tí ó n jagun, wọn n tojú àwọn tí ó bá fara pa lójú ogun, wọn sì n mú ọkàn àwọn ọkúnrin tí ó n jagun le. Bákan náà ni ó jẹ pé Tinúubú ni ó fún àwọn ọkúnrin ní iṣírí láti ja ogun, ó le àwọn ọkúnrin tí ó sá padà sí ojú ogun, ó sì pèsè gbogbo àwọn ohun-èlò ogun tí wọn lò pátá. Àwọn ọṣìṣẹ ilẹ rẹ tún pèlú àwọn obìnrin tí ó ṣe iṣẹ lójú ogun. Bí a ba wo gbogbo akitiyan Tinúubú lórí ogun Idòòmì yìi, ó hàn pé ẹni tí ó ní ọpọ ìrírí nínú ogun jìjà ni Tinúubú, jagunjagun ni a lè kà pèlú.

Nínú Mọremi, nígbà tí gbogbo àwọn ọkúnrin Ifẹ n tàdí méyìn láti kojú ogun Ùgbò, tí Ọba ilú gan-an n ṣojó láti dojú ogun kọ àwọn Ùgbò, Mọremi ní ó fara rẹ kalẹ láti kojú ogun. Àlàyé tí Mọremi ṣe ni pé:

Mọ̀rẹ̀mì: Yèé mo wí Ọ̀ranmíyan gbọ o
 Akin ọrun
 Kò si sísẹ, kò láisẹ
 K'ẹnikẹni má so wipé
 Kini tí obìnrin tí jẹ
 Bì ọkùnrin rí ejò
 Tí obìnrin sí pa á
 Şebi kí ejò sà tí má lọ ni
 Nkan tí ó wá nìbẹ ní pé
 Mo şetan láti fi ara mi di ogun
 Bì kíkú ni, bì yíyẹ ni
 Kí àwọn ará ilú mi
 Sà tí bọ l'óko-erú
 Ohun tí mo fẹ gbọ bàyí ni pé
 Kí ẹ fún un mi l'áşẹ
 Kí n lọ, kì n sì bọ
 Kí n lọ şe iwàdí ohun tí nkó Ifẹ lo.

Lóòótó ni ó jẹ pé Mọ̀rẹ̀mì kò kó ọta, ibon, idà tàbí èròjà ogun miiṛàn láti ja ogun, şùgbón bí ó tí jẹ ìgbàgbọ àwọn Yorúbá pé obìnrin ni ó ni ètè, Mọ̀rẹ̀mì lo ètè àti isẹdà rẹ gégé bí abo láti fi bá àwọn Ugbò ja ogun. Ètè tí ó lò ni pé, ó fi ara rẹ sílẹ, wón sì kó o mó ogun. Nígbà tí wón kó o mó ogun, tí wón sì mú un dé ọhún, ewà rẹ wọ Ọba Ugbò lójú, Ọba sì fẹ ẹ. Nígbà tí ó di ayaba ni ọhún tán, kó bẹrú, kò şojo, ó lo ogbón àti ètè láti mó àşírí àwọn Ugbò tí ó n kó ogun ja Ifẹ. Bí ó şe rí idí àşírí wón tán ni ó fi ibẹ sílẹ tí ó sì sá padà wá sí Ifẹ. Nígbà tí ó dé Ifẹ, ó şo àşírí àwọn Ugbò fún àwọn ara Ifẹ. Nígbà tí àwọn Ìgbò sì tún gbé ogun tò àwọn ara Ifẹ wá, àwọn ara Ifẹ dá iná sun wón, wón sì sẹgun wón. Èyí fí hàn pé Mọ̀rẹ̀mì ni ó jagun sẹgun fún wón. Bí kò bá forí la ikú ogun, títi ni àwọn Ugbò kì bá máa ko ogun ja àwọn ara Ifẹ.

Nítorí pé Mọ̀rẹ̀mì jẹ gbajúgbaja nínú isòwò ni wón fi fi jẹ oyè Ìyalójà Ifẹ. Nígbà tí àwọn Ìgbò gbé wàhálà wón dé, tí àwọn ọkùnrin sá ogun, èdè tí Mọ̀rẹ̀mì pè láti fa ara rẹ kalẹ fún kíkọjú ogun fi hàn pé akòni èniyàn ni. Àpẹrẹ tí ó fi idí èyí múlẹ ni àyọlò isàlẹ yíi:

Mọ̀rẹ̀mì: E é é é !
 Gbogbo Ifẹ, ẹ dáké ni?
 Etí nyin melo?
 Ẹ njó, ẹ nyò, ẹ njẹ, ẹ nmu
 Ogun tí kó kete Ifẹ
 Ẹ dáké ni, ẹ nwò ni?
 Ogun tí kó kete aya, ọmọ nyin lọ!
 Ọgèdè mbàjẹ, ẹ ni npon
 Aiyé n t'ojú nyin bàjẹ, ẹ ni ndára
 Nígbà aiyé ọkọ mì Ọ̀ranmíyàn
 Kò mà s'hun t'ó jọ 'ú èyí o
 À n fi ilé ponti, à nfònà rokà
 Àkàrà wá d'órí a-ka-hin
 Ó d'eegun

(Mọ̀rẹ̀mì: 12)

Mọ̀rẹ̀mì: Yèé mo wí Ọ̀ranmíyan gbọ o
 kAkin ọrun
 N'ilé, l'óko, Ọ̀ranmíyán gbọ o

Akin ọrun
Kò ni ṣiṣe, kò láìṣe
K'ẹnikẹni má sọ wipe
Kini ti obìnrin ti jẹ
Bí ọkùnrin rí ejò
Ti obìnrin sì pa á
Ṣebí kí ejò sá tí má lọ ni
Nkan tí ó wá níbẹ ni pé
Mo ṣetan láti fi ara mi di ogun
Bí kíkú ni, bí yíyè ni
Kí àwọn ará ilú mi
Sà ti bọ l'óko-erú
Ohun ti mo fẹ gbọ bàyí ni pé
Kí ẹ fún mi l'áṣe
Kí ng lọ ẹ iwádí ohun ti nkó Ifẹ lọ
(Mọ̀rẹ̀mi: 14)

Nígbà tí Ọ̀nì Aláíyẹmọ̀rẹ àti àwọn ìjòyè Ifẹ fẹ máa pàrọ̀wà fún Mọ̀rẹ̀mi láti má lọ kojú àwọn Ìgbò, ọ̀rọ̀ tí Mọ̀rẹ̀mi sọ fi hàn pé ó ti pinnu gégé bí akòni ni ọkàn ara rẹ, ó sì gbà pé kò sí ohun kan tí ó lè yí ipinnu òun po. Ọ̀rọ̀ tí Mọ̀rẹ̀mi sọ láti fi ipinnu ara rẹ hàn lọ báyií:

Mọ̀rẹ̀mi: Bí kò bá ní ìdí
Obìnrin kì í jẹ kúmólú
Mo ti mura tán láti lọ
Ẹnikẹni kò sì lè dá mi lẹkun
Ohun pàtàkì ti mo fẹ ni...Àṣe
Àṣe mánámáná l'ó mbe l'ẹnu ọkà
Àṣe kòlòbò l'ó mbe l'ẹnu ilákòṣe
Ọ̀rọ̀ tí ọ̀kété ba sọ fún ilẹ
Ni ilẹ, ọ̀géré afọkọyẹrí, nǵbọ!
Kabiyesi, fún mi ni a àṣe láti lọ
Bi mo ba lọ, ẹ máṣe dárò mi
Ẹ ẹ ìtójú ọmọ mi kanṣoṣo náà
Olúrorogbo
Èyí nìkan tó mi, bi ng kò bọ mọ
Ẹni ọmọ sin l'ó bímọ
(Mọ̀rẹ̀mi: 16)

Mọ̀rẹ̀mi tilẹ dábàá kí wọn yan ọkùnrin lọ bí wọn kò bá fẹ kí òun lọ nígbà tí wọn n gbìyànjú láti yí ní ọkàn padà, ṣùgbọ̀n kò sí ọkùnrin tí ó fa ara rẹ kalẹ. Mọ̀rẹ̀mi sọ pé:

Kini ọkùnrin fi ẹ orí
Yàtò si obìnrin
Ẹ máṣe bomi tútù si àniyàn mi
Bi ọkùnrin bá lè lọ, ẹ yan ẹnikan
Bi ẹ kò bá fura pé
Ifẹ lè parun nípa àikíyèsára nyin
Yè é, mo wi Ọ̀rànmíyàn gbọ o
Akin-ọrun, tí mí lẹhìn ki ng lè lọ
(Mọ̀rẹ̀mi: 16-17)

Nígbà tí Mọ̀rẹ̀mì sọ ọ̀rọ̀ ọ̀kẹ̀ yìí, kò sí ọ̀kùnrin tí ó ẹ̀ tán láti kojú ìjà yìí. Èyí fi àwọn ọ̀kùnrin Ifẹ̀ hàn gégé bí ojo, tí wọn kì í ẹ̀ akòni. Èyí yàtò sí gégé bí ó ẹ̀ hàn nínú *Olú Ọmọ*. Nínú *Olú Ọmọ*, àwọn ọ̀kùnrin ibẹ̀ kì í ẹ̀ ojo, ènìyàn tí kò lè kojú ogun. Jagunjagun tilẹ̀ ni wọn, ọ̀tẹ̀ àti ifẹ̀ owó ni ó jẹ̀ kí wọn kọ̀ èyìn sí ogun, tí wọn sì tún sí àwọn tí ó n jagun lówó. Yàtò sí èyí, àwọn ọ̀kùnrin Ègbá nínú ìwé *Olú Ọmọ* kò dá Tinúubú dá ọ̀rọ̀ yìí gégé bí àwọn ọ̀kùnrin Ifẹ̀ nínú *Mọ̀rẹ̀mì* ẹ̀ dá Mọ̀rẹ̀mì dá ogun. A rí àwọn bí Fásànyà tí wọn tako Ajíbógun àti àwọn ènìyàn rẹ̀, tí wọn sì gbàrukù tí Tinúubú, wọn fohinrere ogun, wọn sì kojú ogun. Bí wọn ti ẹ̀ àfihàn Fásànyà gégé bí bí akúṣẹ̀ ènìyàn tó, síbẹ̀, owó àwọn Ajíbógun kò wò ọ̀ lójú láti da ilẹ̀ Ègbá. Nínú *Mọ̀rẹ̀mì*, jagun-àso ni ọ̀rọ̀ Mọ̀rẹ̀mì jẹ̀, nítorí òun nìkan ní ó dá a pa, òun nìkan ni ó da kun, òun nìkan ni ó sì dá a pín. Èyí tùmọ̀ sí pé Mọ̀rẹ̀mì nìkan ni ó dá ẹ̀ gbogbo ètò ogun tí ó jà. Ó hàn nínú *Mọ̀rẹ̀mì* pé Mọ̀rẹ̀mì gan-an mò pé ìwà akòni ni òun n hù, àti pé orúkọ òun kò ní parẹ̀ gégé bí akòni bìnrin ilẹ̀ Ifẹ̀. Ó sọ nínú ọ̀rọ̀ rẹ̀ pé:

Mo n lẹ o
Enyin kò si ní rí oju mi mọ
Titi ng ó fi padà wá
Láti wá fi àṣirí àwọn Ìgbò hàn
Ṣùgbón a ó máa sọ nínú itàn
Fún àwọn àrómódómọ wa pé
Ni ìgbà aiyé Ọ̀nì Aláiyémọ̀rẹ̀
Obìnrin kan wà, ti o mu idà
Tí ó sì dé adé
Tí ó sì tún ẹ̀ olotito
Si Odùduwà Ọ̀ba
(*Mọ̀rẹ̀mì*: 15)

Àyọ̀lò ọ̀kẹ̀ yìí fi hàn pé Mọ̀rẹ̀mì gan-an mò pé ìwà akòni ni òun n hù, orúkọ òun kò sì lè parẹ̀ nínú ìwé itàn Ifẹ̀ pé obìnrin kan wà tí ó fi ara di ogun. Irúfẹ̀ ìpinnu Mọ̀rẹ̀mì yìí ni ó máa sọ ènìyàn di akòni-dòrìṣà. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ìpinnu Mọ̀rẹ̀mì yìí dáàbò bo àwùjọ àwọn ènìyàn Ifẹ̀; síbẹ̀ ó fi Mọ̀rẹ̀mì nàà lólẹ̀ gégé bí akòni ní àwùjọ Yorùbá.

Obìnrin gégé bí Akòni Olóògùn

Nínú *Èfúnṣetán Aníwúrà*, ó hàn pé akòni bìnrin tí ó jẹ̀ olóògùn ni Èfúnṣetán. O ni owó, ó ní òògùn, ó sì ní ìgboyà. Owó tí ó ní ni ó fi ra ẹ̀rú jọ, òògùn tí ó sì nì ni kò jẹ̀ kí ipá tètè ká a. Báká nàà ni ó jẹ̀ pé ìgboyà tí o ní ni ó fi kojú Ààrẹ̀ Látóòsà. Nígbà tí àwọn ẹ̀rú rẹ̀ dógbón fi májèlé sí inú oúnjẹ Èfúnṣetán, láti gbà ẹ̀san Adétutù tí ó pa, òògùn ifura tí ó ti wà lára Èfúnṣetán jẹ̀ kí ó mò pé wọn ti fi nhkan sí inú oúnjẹ òun. Ohun tí Èfúnṣetán sọ lẹ̀ bá yìí:

Ìyálóde: Ha! Ara kan mà nfu mi!
Mo mà ti njeun bá yìí ti pé
Ara kò mà fu mi bá yìí rí
Kín ló dé?
Àbí nkan wà nínú onjẹ yì ni?
Taa ni yíó tilẹ̀ fi í síbẹ̀?
Àwọn ọ̀mọ̀ wònyí mà le ẹ̀rú!
Iró ni, òògùn kini? Nínú onjẹ tẹ̀mì?
Bí wọn tilẹ̀ fi i síbẹ̀ nko?
Apá ọ̀mọ̀dé ha ká igi ọ̀sẹ̀?
Òògùn ta ni yíó mú Èfúnṣetán Aníwúrà?
Àbí yẹ̀yẹ̀ i bá ká
Bí àwọn gaan dúró, ng ó jẹ̀ wọn mò

È dúró ná o, òjé èèdì kò nìyí
 Mo rí ọlọyùnbéré létí àwo
 Ó gbè ikóode hánú
 Èèwò, mo ti jẹ àjẹsára òògùn
 Mo sì jẹ ti èèdì mọ ọ pẹlú
 Sẹ ẹni ti yíó ti ilẹkùn gbọingbọin
 Olúwarẹ yíó ti ilẹkùn gbọingbọin
 Orí ẹyẹ ni kò pa ẹyẹ
 Ìwò tí à nwo àparò
 Bí i ká fi dálá ni
 Bí kò bá sí ti àjẹsára mi
 Àwọn ará ilú gaan ìbá ti pa mi
 Sùgbọn taa ni ó dan irú èyí wò?
 Àwèró!

(*Ẹfúnṣetán Aníwúra*: 64-65)

Àyọlò òkè yìi fi hàn pé Ẹfúnṣetán ni òògùn, akòni-èniyàn sì ni. Bí kí í bá ẹ akòni ni, májèlé tí wọn fi sí inú òògùn fún un kò bá ti pa á. Yàtò sí èyí, Ìtáwuyì tún gbìyànjú láti lọ fi àdà bẹ Ẹfúnṣetán lórí, sùgbọn Ẹfúnṣetán lo àgbéro fún Ìtáwuyì, ó pa ọfọ báyií pe:

Dúró níbẹ, àgbéro ni ikún gbówó
 À-rù-másò ni sìgìdì í ru igbá ọṣẹ
 A kí í síwó lu imi, a kí í fẹsù jókò
 A-fopo kí í rọwọ hẹri
 À-rí-ta-gìrì ni tejò
 Bíná bá rómi, a gbàgbé ilé tó fẹ jó
 Bètù bá rómi, a gbàgbé ariwo tó fẹ pa
 Mú àdà ọwọ rẹ wá! (Ìtáwuyì fún un ládà)
 Amemu kí í bọtí rójó
 Wàràwàrà lomodé i toko èèsì bọ
 Aṣọ tó ya kí í bá abéré jìjìkadi
 Òrì kò lè dúró níwájú iná
 Ọjọ ti àkéréjùpón bá ta egbò
 Ni ó nkan ilẹpa
 Jókólẹ kí iwọ ná lá diẹ nínú ọbẹ
 Sẹbí ẹ jọ de tàkúté ná ni.

(*Ẹfúnṣetán Aníwúra*: 69)

Gbogbo ipa tí wọn sà láti pa Ẹfúnṣetán ni ó já sí pàbo nítorí agbára tí Ẹfúnṣetán ní. Nígbà tí Ààrẹ Látóòṣà gan-an lọ ko ogun ja ilé Ẹfúnṣetán, bí Ààrẹ Látóòṣà ẹ ní agbára tó, ó ẹ wàhálà jìnnà kí ó tó di pé agbára rẹ ká Ẹfúnṣetán, nítorí pé alágbára àtí ògbójú olóògùn ni àwọn méjèèjì. Nígbà tí apá Ààrẹ Látóòṣà tún ká Ẹfúnṣetán, tí ó sì mú un lẹru sí inú ààfin rẹ, ikú akòni ni Ẹfúnṣetán kú, nítorí pé ó gbé májèlé jẹ ni ó fi pa ara rẹ. Gbogbo àwọn iwà tí Ẹfúnṣetán hù nínú iwé eré-onítàn *Ẹfúnṣetán Aníwúra* fi hàn pé akòni èdà ni. Oríkì tí ònkòwé tilẹ fi kí í nínú ọrọ àkòsọ gan-an fi jìjẹ akòni Ẹfúnṣetán hàn. Ó lọ báyií pé:

Ẹfúnṣetán Aníwúra, obìnrin mẹta
 Adé-káyà-ó-já!
 Ẹrùjẹjẹ tí í fẹrú paléya!
 Ẹfúnṣetán ọkan, Ìbàdàn ọkan
 Abàyà-gbàngbà tí í p'Olódumarẹ lẹjọ
 Ọba-Òkè kò tètè dáhùn
 Ẹfúnṣetán gbéra láyé, ó lọ bá A lẹrun

Orò ònkòwé tí ó jẹ yọ ni òkè yìí fi hàn pé ònkòwé gan-an gbé Efúnṣetán si ipò akòni olóògùn. A kò si tún lè sọ pé àtínúdá rẹ ni èyí nítorí pé apá kan nínú itàn ìṣẹ̀lẹ̀ tí ó ṣẹ̀lẹ̀ ní ilú Ibàdàn ni ó sọ di eré-onítàn. Ìwònbà ni ó ní àhàfàní mọ látì yapa kúrò lórí itàn gidì bí ó ti ṣẹ̀lẹ̀ gan-an; pàápàá nípa àwọn ohun tí ó bá jẹ mọ àbúdá ẹ̀dà-itàn.

Obìnrin gégé bí Akòni Ajìjàgbàr

Ìjìjàgbàr jẹ jìjà fún ohun tí ó bá bá ẹ̀tọ̀ ẹ̀ni, tí ẹ̀nikan tàbí ọ̀wọ̀ àwọn ẹ̀niyàn kan sì fi n duni. Àkíyèsí Ajíbádé (2005) fi hàn pé látì ìgbà iwáṣẹ̀ ni ìjìjàgbàr àwọn obìnrin kúrò lábé ijẹgàba àwọn ọ̀kúnrin ti bẹ̀rẹ̀. Ó kín àlàyé rẹ̀ yìí lẹ̀yìn pẹ̀lú itàn iwáṣẹ̀ inú ẹ̀ṣẹ̀-ìfá látì inú odù Oṣẹ̀túrá (Oṣẹ̀ ní ọ̀tún, Ọ̀túrá ní ọ̀sì), èyí tí ó sọ itàn nípa Oṣun àti àwọn akọ̀rìṣà yòókù, nígbà tí wọn n ti ìkòlẹ̀ ọ̀run bọ̀ wá sí ìkòlẹ̀ aye. Nígbà tí àwọn ọ̀rìṣà wònyí de ilẹ̀-ayé, wọn kò fi ti Oṣun ṣe mọ̀ nítorí pé aborìṣà ni Oṣun. Nígbà tí Oṣun rí i pé wọn ti yọ ọ̀wọ̀ ọ̀hun kúrò nínú ètò wọn, Oṣun nàa da gbogbo ịṣẹ̀ tí àwọn akọ̀rìṣà n ṣe rú, gbogbo àdàwólẹ̀ wọn kò sì yorí sí bí wọn ṣe fẹ̀. Nígbà tí àwọn akọ̀rìṣà wònyí rí i pé gbogbo ohun tí àwọn n ṣe ni ó yí àwọn lówó, wọn gbéra, wọn padà sí ọ̀dọ̀ Olódùmarè ní ọ̀de-ọ̀run. Olódùmarè wá bí àwọn akọ̀rìṣà yìí léèrè pé ta ni ó wà lẹ̀yìn tí wọn kò fi tirẹ̀ ṣe, wọn sì dá Olódùmarè lóhùn pé Oṣun Àwára-olú ni. Olódùmarè wá jẹ kí àwọn akọ̀rìṣà yìí mọ̀ pé dandan ní kí wọn fi ti Oṣun ṣe. Àwọn akọ̀rìṣà yìí padà wá sí ilẹ̀-ayé, wọn sì bẹ̀ Oṣun kí ó dárìjì àwọn fún fífojú rẹ̀nà tí àwọn fi ojú rẹ̀nà rẹ̀. Itàn yìí jẹ kí a lè fi ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé Oṣun ni o jẹ aṣíwájú àwọn obìnrin nínú ìjìjàgbàr.

Bí ó tilẹ̀ jẹ pé gbogbo ẹ̀ni tí ó bá jẹ ajìjàgbàr ni ó wà ní pò akòni, sùgbón kì í ṣe gbogbo akòni ló máa n jẹ ajìjàgbàr. Yàtò sí èyí, ọ̀rọ̀ nípa ajìjàgbàr ṣe pàtàkì, ó sì fi ojú hàn de nínú àwọn iwé eré-onítàn tí a ṣà yàn. Ìdí nìyí tí a fi ṣe àgbéyèwò kókó-ọ̀rọ̀ yìí lóṣò, tí a kò fi wò ó lábé gbìgbé obìnrin sí ipò akòni. Nígbà tí a bá n sòrò nípa ìjìjàgbàr láàárín àwùjọ, ó gbọ̀dọ̀ jẹ pé ọ̀un tí ó n jẹ ijẹgàba tí n wáyé. Èyí ni pé a kò le ja ìjàgbàr láìjẹ pé ẹ̀nikan tàbí ọ̀wọ̀ àwọn ẹ̀niyàn kan n jẹ gàba leni lórí. Nípasẹ̀ ìjìjàgbàr yìí ni ẹ̀dà àwùjọ sì ti máa n jàjàbọ̀ kúrò lówó ẹ̀ni tàbí àwùjọ tí ó jẹ gàba leni lórí. Itumọ̀ èyí ni pé láàríjà ìjìjàgbàr ni látì ja àjàbọ̀ kúrò nínú ajaga arẹ̀nìjẹ.

Nínú *Orí Mèkúnnù*, Oba Adékàmbí àti àwọn ìjòyè mètá tí í ṣe Líṣà, Àró àti Ọ̀dòfin, jẹ gàba lé ilú Tìkàlójú lórí. Jagun tí i bá dúró bí agbẹ̀nuso àwọn Mèkúnnù, wọn fi ọ̀kọ̀ rún un ni egungun. Ìyálóde tí ó jẹ obìnrin nikan ni ó wá kù tí ó dá jà nàa jà pẹ̀lú àwọn mèkúnnù, tí ó sì sẹ̀gun Oba Adékàmbí àti àwọn ìjòyè tí wón jọ jẹ jẹgúdújerá.

Nínú *Etìògbẹ̀jì*, àwọn idílẹ̀ Mágbiṣẹ̀ gbàgbọ̀ pé Oba Adépegba jẹ gàba lé àwọn lórí nípa gbìgbé ẹ̀ṣẹ̀ lé ilẹ̀ tí àwọn àti idílẹ̀ Aròmoyò n jà sí, wọn sì gbàgbọ̀ pé àwọn gbọ̀dọ̀ ja ìjàgbàr kúrò lábé àjàgà Oba Adépegba. Ìgbàgbọ̀ àwọn idílẹ̀ Mágbiṣẹ̀ yìí gbàrà lé itàn jẹ́ tí Ọ̀pálàbà tí ó jẹ Bọ̀bagbẹ̀gà, tí wọn kò sì mọ̀ pé ọ̀un gan-an ni ó n da ọ̀rọ̀ àwọn ru. Látì fi ẹ̀hónú hàn sí Oba, àwọn idílẹ̀ Mágbiṣẹ̀ kọ̀ lẹ̀tà sì Oba, Ọ̀pálàbà nàa ni ó bá wọn kọ̀ ọ̀. Wọn bu Oba Adépegba sí inú lẹ̀tà nàa, wọn sì jẹ́ kí ó yé e pé àwọn ṣe tán látì ja ìjàgbàr. Obìnrin tí ó jẹ ọ̀mọ̀ idílẹ̀ wón tí ó sì jẹ ààyò Oba Adépegba, ni wón ti síwájú; èyí ni Àinà. Àinà ni wón fi ọ̀bẹ̀ ọ̀ògùn ran kí ó fi gún Oba pa. Lóòótọ̀ ni ó jẹ pé iwà tí Àinà hù kò dára, sùgbón ohun tí yóó wà ní itẹ̀lẹ̀ ọ̀kàn Àinà ni pé ọ̀un n ja ìjàgbàr látì kó idílẹ̀ ọ̀un kúrò ní abẹ̀ ajaga Oba Adépegba tí ó jẹ ọ̀kọ̀ ọ̀un.

Nínú *Mọ̀rẹ̀mì*, ìjìjàgbàr ni Mọ̀rẹ̀mì jà látì fún Ifẹ̀ ni òmìnira. Àwọn Ifẹ̀ ti bọ̀ sí ọ̀wọ̀ àjàgà amúnìsìn. Àwọn tí ó sì jẹ gàba lé wón lórí ni àwọn Olúyàre Ìgbò nípa kíkó wón lẹ̀rù, kíkó wón lẹ̀rù àti kíkó ogun jà wón. Mọ̀rẹ̀mì ni ó lérò pé àwọn gbọ̀dọ̀ ja ìjàgbàr látì gba Ifẹ̀ la. Nígbà tí gbogbo àwọn ọ̀kúnrin sì n tàdí méyìn, Mọ̀rẹ̀mì ni ajìjàgbàr kan ṣòṣo tí ó yojú, ọ̀un nàa ni ó sì ṣe gbogbo ètò kí ó lè lẹ̀ ọ̀lọ̀bọ̀ ní ojú ogun tí ó n lẹ̀ lálàni ibon tàbí èròjà ogun kankan.

Nínú *Olú Ọ̀mọ*, ajìjàgbàr tààrà ni Tinúubú, kì í sì í sá ogun bí ó bá di ọ̀rọ̀ ká ja jà òmìnira. Nígbà tí Aṣọgbón àti Adéyeyè lẹ̀ bá Tinúubú pé kí ó padà wá sí Èkó, kí àwọn lè

jọ ja ijàgbara, Tinúubú nì òun kò le kó padà lọ sí Èkó mọ, sùgbón òun ẹ tán láti tì wón lẹyìn nínú gbogbo ijà tí ó bá jẹ mọ ijàgbara. Èyí hàn nínú àyọlò iṣàlẹ yí:

Tinúubú: Níbikíbi tí ẹnìkẹni bá ti fẹẹ ja àjàgbara lówó àwọn ọkánjúa òyìnbó wònyí, èmi n bẹ lẹyìn irú ẹnì bẹẹ. Ẹni tí ó bá rò pé òyìnbó kan gò tàbí pé ó lójú àánú, aròbó ni olúwa rẹ.

(Olú Ọmọ: 5)

Àyọlò ọkẹ yí fi hàn pé Tinúubú kàn ní ifẹ sí gbogbo ohun tí ó bá ti jẹ mọ ijàgbara ni. Ídì sì ni pé ó kọ iwòsì àti ijẹgàba àwọn amúnisìn.

Ó hàn pé Àláàjà Tèmíladé gba pé gbobo ipò ti wón bá to ọkúnrin sí ni wón gbodò to obìnrin náà sí. Ipò jẹ́ndà ni ijàgbara Àláàjà Tèmíladé gbara lé nínú *Ibú Owó*. Èyí ni ó sì jẹ kí ó máa bá Lákatabú ta kàngbón. Lákatabú gbé owó nílá kalẹ, Àláàjà Tèmíladé náà gbé owó nílá kalẹ, bí ó tilẹ jẹ pé owó ti Àláàjà Tèmíladé kò tó owó ti Lákatabú dá. Lákatabú wà nínú àwọn ìgbìmọ, Àláàjà Tèmíladé náà wà nínú ìgbìmọ. Wón fẹ fi Lákatabú jẹ oyè, Àláàjà Tèmíladé náà lọ du oyè. Èrò Àláàjà Tèmíladé ni pé kò sí ohun tí ọkúnrin n ẹse tí obìnrin kò le ẹse. Èyí sì jẹ ijàgbara tí ó jẹ mọ jẹ́ndà. Èyí hàn nínú ọrọ Àláàjà Tèmíladé tí ó sọ ní ààfin láti bèèrè pé kí wón fi òun náà jẹ oyè:

Àláàjà Tèmíladé: Kò sí nńkan pẹlú nńkan ló n rìn n. Ijà ni mo wá ba yín jà. Ẹ ti fi ọmode àti tatẹyintò tí mi jẹ rẹ mi jẹ. Ẹ jówó báwo nínàkì ti sọrí tóbọ ọ ẹse e? Njẹ ó dára kí ẹ tojú mi yàn mí mẹbọ? Kín lẹgbẹ mi n ẹse fún ilọsíwájú ilú tí n ọ dá sí? Kí á wá pa ibẹun ti, ọgbìn ni mi nílẹ yí, mi kì í sẹlọ. Orí ni Láwọyin bab baba baba mi, Ọkò Àlàké ọmọ Afogbóralú, ọmọ Arówoóola... Obukọ lo ni toun di méjì lódò iyá òun. Tèmi Ayínkẹ mo jó jù bẹẹ lọ.

(*Ibú Owó*: 103-104).

Àláàjà Tèmíladé: Bẹẹ ni Kábìyesí. Báwo ni oyè ọ ẹse tó sémi. Mo jẹ ọmọ ilú Ayékalẹ lóṭùn-ún lósì, ọkọ ààrò tí mo bímo fún, ọmọ ilú yí náà ni. Mo tilẹ ti kọ ọ sílẹ, n ọ kúkú fẹ ẹlómíràn

(*Ibú Owó*: 105)

Àyọlò ọrọ tí Àláàjà sọ lókẹ yí fi hàn pé odù ni Àláàjà Tèmíladé láàárín ilú, gbajúmọ ènìyàn sì ni pẹlú. Kì í ẹse ilú Ayékalẹ nńkan ni wón ti mò ọn, ó tún gbajúmọ dé ilú Èkó náà, nítorí ilú Èkó ni ó n gbé.

Obìnrin gégé bí Akòni-dòrìṣà

Ìjẹyọ àwọn obìnrin tí wón jẹ akòni-dòrìṣà hàn nínú *Gbònnkàà Èkùn Abijàwàrà*. Àwọn iyàwó Oba Àláàfin Sàngó mètẹ̀tẹ̀ta tí wón hàn nínú iwé yí ni wón di odò nígbà tí wón tẹlẹ Àláàfin Sàngó tí ó bínú jade kúrò ní Ọyọ. Ọyà di odò Ọyà sí Irá, Ọbà di odò ọbà sí Íwó, Ọsun náà sì di odò Ọsun ni Osogbo. Èyí hàn nínú ọrọ Abóbakú nígbà tí ó n ẹse àlàyẹ ohun tí ojú rẹ rí nínú ìrìn-àjò wón fún àwọn ijòyẹ ilú. Báyyí ni ọrọ náà ẹse lọ:

Abóbakú: Tóò, a gbéra látòde Ọyọ, a forí lé ilẹ Tápà. Oba Sàngó àtàwọn aya rẹ mètẹ̀ta, wón jẹ méréni. Èmi

- Abóbakú pèlúu wọn, gbogbo wa jẹ márùn-ún. Tóò, à n lẹ, à n lẹ. Nígbà tá a dé Ìwó, Ọbà aya Sàngó lóun ò lẹ mọ. Ilú tí wọn bí òun sí lóun máa dúró. A bè ẹ, kò gbọ, a pàṣwà, kò gbà. Ọbà gbéra yílẹ, ó sì di omi lẹngbẹ. Ní Ọbà bá di odò tí n sànrẹrẹ!
- Gbogbo: Háà! Ọbà di odò ní Ìwó?
- Abóbakú: Bèè ni o, Ọbà di odò tí n sànrẹrẹ. Tí n sànrẹrẹ. Ní Ìwó! Ó wá ku àwa mērin, a sì n bá ìrìn-àjò wa lẹ sílẹ. Tápa. Nígbà tó yá, a dé ilú Ọsogbo, Ọsùn, aya Sàngó yari, ó lóun ò lẹ mọ, ibi wọn bí òun sí lóun máa dúró. Ká wí ká fọ, Ọsùn gbéra sánlẹ, ó sì di omi lẹngbẹ. Ní Ọsùn bá di odò tí n sànrẹ, rẹ, rẹ ní Ọsogbo.
- Gbogbo: Hẹ! Ọsùn di odò ní Ọsogbo? Ó wá n sànrẹrẹ, ó n sànrẹrẹ. Nílú Ọsogbo, Ọsogbo Ọròkí, lódò Ọba Atéwọgbẹja!
- Abóbakú: Tóò, ó ku àwa mētá; Sàngó, Ọyà àti èmi Abóbakú. Nígbà tá a sún mọ Ilẹ ọdàn lẹhùn-ún, Sàngó lóun ò lẹ mọ! Ọyà ló ẹ déédé lára òun, ká kúkú jù mọ dúró síbẹ, ká máa gbé nílẹ Irá ilú òun. Sàngó gbóju sókè, ó wo ọrun, ọrun funfun, kò rí itọni kankan látokè. Ó fọwó gbá orí ẹ mú, ó n kígbe hìi, hìi, hìi! Ọyà dúró tí í, ó n pàṣwà fún un, ó n rẹ ẹ lẹkún. Nígbà tó yá, Sàngó ní ẹbọ n le kò ju ikú. Ikú náà ló kàn, ikú yá jẹsín lẹ. Ló bá pe Ọyà, ó ní 'N ó mọ so ò'. Ọyà ní, 'Má so!'. 'N ó so!'. 'Má so!'. 'N ó mọ mọ so ò!'. 'Má mà so ò!'. 'N ó so sẹ!'. 'Mo ni kó o má so!'. Àfi wù yà tí Sàngó yà sídì igití àyàn kan tó sì pokun so! Mo ni, 'Háà, Ọba mi, Olówó mi! Èyí kọ lẹdéhùn pé à n lẹ O ò sọ fún mi pé ò n bọ wá so ni Kí la ó ti sẹyí sí?' (Gbònnkàà Èkùn Abijàwàrà: 55-56)
- Baṣòrun: Ẹ iwọ pèlú Ọyà lẹ jọ dé bá yí? Sẹ Ọyà ti dé sỌyọ?
- Abóbakú: Rára o! Ọyà kò padà sỌyọ. Nṣe ló yà ni Ilẹ Irá. Ó gbára sánlẹ, ó sì di omi lẹngbẹ. Ní Ọyà bá di odò tí n sànrẹrẹ, tí n sànrẹrẹ. (Gbònnkàà Èkùn Abijàwàrà: 57)

Ó hàn nínú àyọlò òkè yí pé gbogbo àwọn iyàwó Ọba Sàngó mètẹẹta ni wọn fi iwà akòni hàn. Ilú bàbá àwọn mètẹẹta ni àwọn mètẹẹta wọlẹ sí. Èyí náà ni ó sì sọ wọn di òrìṣà àkúnlẹbọ ni ilú kòòkan. Irúfẹ àwọn akòni tí àwọn obìnrin wònyí sì jẹ ni akòni-dòrìṣà. Wọn n bọ Ọbà ní Ìwó, wọn n bọ Ọsùn ní Ọsogbo, wọn sì n bọ Ọyà ní Irá. Akínyemí (2013 :1) ẹ àlàyé nípa ohun tí ó máa n fa kí àwọn èniyàn tàbí ẹdá tí ó ti wáyé di akòni-dòrìṣà nígbà tí ó sọ pé:

The desire of the Yorùbá people to find mythical origin for their beliefs and the existence of their numerous deities known as òrìṣà encouraged them to formulate different kinds of myths... Šàngó, the Yorùbá hero-deity is one of these highly respected divinities.

(Èròngbà tí àwọn Yorùbá ní láti ṣe àgbékalẹ̀ àgbékalẹ̀ wọn tí yóò fi lóòrin àti oríṣiríṣi àwọn Òrìṣà tó wà lálawùjọ wọn, ló mú wọn máa hun itàn-ìwàṣe tí yóò ṣe ègbè fún èrò àti igbàgbọ̀ wọn yìi... Šàngó, tí ó jẹ ọ̀kan lára Akòni-Òrìṣà ilẹ̀ ; Yorùbá, ni a mọ ará síṣán mọ, èyí ni ó jẹ ọ̀kan pàtàkì lára àwọn Òrìṣà náà).

Àrífàyo inú àyọlò Akínyemí (2013) òkè yìi ni pé nńkan pàtàkì tí ó máa n jẹ kí èniyàn di akòni-dòrìṣà ni ilépa àwọn tí wọn ní igbàgbọ̀ nínú wọn láti fi itàn àti ilànà èsìn lólẹ̀. Èyí sì ni ó bí jìjẹ akòniòbìnrin Mòrèmi, Ọya, Ọbà àti Šàngó gégé bí èdà-itàn tí wọn di akòni-dòrìṣà nínú àwọn iwé eré-onítàn tí à n yè wò.

Nínú *Gbònkàà Èkùn Àbìjàwàrà*, àwọn iyàwó Ọba Aláàfin Šàngó jẹ alátílẹ̀yìn fún un. Nígbà tí ó n dán fún un, wọn dúró tí i, nígbà tí ó sì le fún, wọn kò padà lẹ̀yìn rẹ̀. Nígbà tí Ọba Šàngó n kọ ominú lórí agbára àti òkíkí Gbònkàà ní ilẹ̀ Ọyọ, àwọn iyàwó rẹ̀, Ọya, Ọbà àti Ọṣun ni o fún un ní igboyà pé Ọba ní í ṣe, kò sí gbòdò bèrù ẹnikẹni láàárín ilú. Wọn jẹ kí ó mọ pé gégé bí Ọba, isẹkísẹ̀ tí ó bá wù u ni ó lè rán ẹnikẹni. Ídí niyí ti wọn fi ni ki Ọba Šàngó rán Gbònkàà láti lọ ba Tímì já ni Èdẹ. Ídí ni pé ẹni a fẹ sun jẹ ni Tímì náà tẹlẹ̀. Èyí ti o bá sí lè pa ara wọn ni kó pa ara wọn. Ọrò isẹ̀ ikú rírán yìi ni ó di ohun tí ó yí Ọba Šàngó lówó tí ó fi fi ilú Ọyọ sílẹ̀. Nígbà ti ọrò yíwó, tí Ọba Šàngó bínú pa àwọn èniyàn Ọyọ, àwọn iyàwó ko padà lẹ̀yìn rẹ̀, ní í ṣe ni wọn dúró tí í. Nígbà tí Ọba Šàngó sí jáde kúrò ni ilú, àwọn iyàwó rẹ̀ yìi náà bá jadè. Wọn ko jẹ kí ó jẹ ohun nikan. Ọkan nínú àwọn iyàwó Ọba Šàngó, Ọya sì dúró tití di igbà tí Ọba Šàngó fi pokúnso.

Obìnrin gégé bí Akòni nípa Ilò Agbára Èmí Àìrì

Nínú *Başòrun Gáà*, akòni ni Ìyá Ilé-Orí. Agbára tí Ìyá Ilé-Orí ni yìi ni ó fí máa n ṣègbè fún àwọn Aláàfin tí ó bá jẹ. Orisun agbára tí Ìyá Ilé-Orí n lò ni agbára àjẹ, èyí tí ó jẹ ọ̀kan nínú àwọn agbára èmí àìrì tí àwọn Yorùbá gbàgbọ̀ pé àwọn obìnrin lè ní. Agbára àjẹ yìi ni Ìyá Ilé-Orí fi n wúre fún ọba. Bákan náà, nígbà tí Òbẹ̀ bẹ̀ aláàárù rẹ̀ lórí nítorí pé ó sọ pé ọ̀rùn wọ̀ oun, tí Sàmù àti Akínkúnmi mú Òbẹ̀ lọ sí ọ̀dọ̀ Başòrun Gáà, tí wọn sì n fí iya jẹ Òbẹ̀ lọ tònàtònà. Nígbà tí wọn dé ọ̀dọ̀ Başòrun Gáà, inú bí ọ̀dọ̀ Başòrun Gáà, wọn sì mú Sàmù kalẹ̀. Wọn fi iya jẹ Sàmù tí ó mú ejọ̀ Òbẹ̀ wá sí iwájú Başòrun, wọn sì fi Sàmù sí yàrá èéfin. Akínkúnmi lọ sí ààfin láti lọ fi ọ̀rò náà tó Ọba Aláàfin Abíódún Adégoólú létí, Sàmù náà sì sa kúrò nínú túúbù Başòrun Gáà, ó sì bá wọn ní ààfin. Ní àsìkò tí Ọba Aláàfin Abíódún Adégoólú, Ìyá Ilé-Orí àti Kúdefù n sọ náà lówó ni Gbagì tí Başòrun Gáà dé ààfin, ṣùgbọ̀n kí Gbagì tó wónú ààfin, ará fu Ìyá Ilé-Orí, agbára àjẹ jẹ kí ó ní ònmọ̀ láti mọ pé ẹnikan n bọ̀. Bí ara ti fu Ìyá Ilé-Orí yìi ni ó sọ pé kí wọn dúró ná nítorí pé 'ògbọ̀n n rùn', kíá ni wọn sì yí ọ̀rò tí wọn n sọ padà. Ọrò tí wọn n sọ lówó yìi ni Gbagì bá lẹnu wọn. Ìyá Ilé-Orí fi agbára àjẹ yìi hàn ní àsìkò tí Ìyá Ilé-Orí n fí ọ̀kàn Ọba Aláàfin Abíódún Adégoólú pé àwọn wà lẹ̀yìn rẹ̀. Èyí hàn nínú àyọlò isàlẹ̀ yìi:

A wa lẹhin rẹ
Gbogbo irumọlẹ aafin yi wa lẹhin rẹ
Àwọn Ìyàmi wa lẹhin rẹ.....
Osòronga-a-pa-ni-ma-wá-gún
Olokiki oru at'orí jẹran
At'idi j'èdọ enia
Àwọn l'ọlọbẹ ide

Àwọn l'ògàlantà tí mu 'mi tálótàlò
 Àwọn n'ifá, àwọn l'Odu-aiye-Iya ooo!
 (Baṣòrun Gáa: 29)

Irúfẹ agbára tí Ìyá Ilé-Orí lò yìi ni Ìyámọdẹ kò ní, tí wọn fi sọ ọrò sí ọwọ Gbagi nígbà tí Oba Aláàfin Abíódún Adégoólú n sọ pé kí wọn fi Àgbònyín jẹ ọba lẹyìn òun.

Àgbàlògbábò

Ìṣẹ iwádii yìi ṣe àfàyo ipò tí àwọn obìnrin gégé bí akòni nínú àṣàyàn iwé eré-onítàn Yorùbá. Èrédí ṣíṣe èyí ni láti lè mọ ipò tí àwọn ònkòwé eré-onítàn Yorùbá n gbé àwọn obìnrin sí nínú àwọn iwé eré-onítàn Yorùbá tí wọn n gbé jáde. Èyí sì jẹ kí a mọ irúfẹ àwòrán àwọn obìnrin tí àwọn ònkòwé wònyí n fi ṣẹ wọn yà sí àwùjọ.

Nínú àgbéyèwò ijẹyọ àwọn obìnrin gégé bí èdà-itàn inú àwọn eré-onítàn Yorùbá, àrífàyo ijẹyọ àwọn obìnrin tí ó fojú hàn gégé bí akòni ni obìnrin gégé bí akòni jagunjagun, obìnrin gégé bí akòni olóogùn, obìnrin gégé bí akòni ajjàgbara, obìnrin gégé bí akòni-dòrìṣà àti obìnrin gégé bí akòni nípa ilò agbára èmí àìrì. Àfàyo àwọn nṁkan wònyí fi hàn pé àwọn obìnrin tí kó ipa ribiribi ní àwùjọ Yorùbá, èyí tí ó máa n fi wọn hàn gégé bí akòni. Ìṣẹ yìi sì fi hàn pé àwọn nṁkan wònyí máa n fara hàn nínú àwọn iwé eré-onítàn tí àwọn ònkòwé oníṣe-ọnà aláwòmọ-lítirẹṣò Yorùbá n gbé jáde.

Pàtàkì gbígbé obìnrin sí ipò akòni nínú àwọn iwé eré-onítàn Yorùbá ní láti jẹ kí ó hàn pé àwọn obìnrin kò sí ní ipò ọlẹ tabí aláilágbára ní àwùjọ Yorùbá. Èyí jẹ ohun tí ó ni ipa lóri ojú-àmúwaye àwọn obìnrin ní àwùjọ Yorùbá nípa ṣíṣe àfihàn pé àwọn obìnrin kò wà gégé bí ohun-èlò lásán láàrin àwùjọ, àti pé àwọn obìnrin wà gégé bí akòni tí ó n kópà nínú ilòṣiwájú àwùjọ.

Ìwé Ìtókasi

Adágbádá, O. (2005). "Womenfolk in Yorùbá film industry". Unpublished Ph.D.Thesis Submitted to the Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan, Ibadan.

Adébòwálé, O. (1999a). *Ọgbón Ònkòwé alátinúdá*. Ìbàdàn: The Capstone Publishers.

Adémúyìwá, A. (2014). "Àgbéyèwò Ọrò Jéndà nínú Ewì Ọlánrẹwájú Adépòjù". Unpublished B.A. Long Essay submitted to the Department of Linguistics and African Languages, Obafemi Awolowo University, Ilé-Ife.

Adéoyè, C. L. (2010). *Àṣà àti Ìṣe Yorùbá*. Ìbàdàn: University Press PLC.

Ajibádé, G. O. (2005). *Negotiating Performance: Osun In Verbal and Visual Metaphor*. Bayreuth: University of Bayreuth.

Ajùwò, J. (2017). "Ìtupalẹ Àṣàyàn Oríkì àwọn Akònikùnrin àti Akònibìnrin Yorùbá ní Ìwò Oòrùn Gúúsù Orílẹ-Èdè Nàìjíríà". Unpublished PhD. Thesis submitted to the of Department of Linguistics and African Languages, Obafemi Awolowo University, Ile-Ife.

Akínlàdé, K. (2006). *Gbònnkàà Èkùn Àbìjàwàrà*. Ìbàdàn: Providence Multi-Publisher.

Akínyemí, A. (2004a): "Yorùbá oral literature: A Source of Indigenous Education for Children".

Owólabí àti Dasylyva (ol.) *Form and Functions of English and Indigenous Languages in Nigeria*. Ìbàdàn: Group Publishers.

Fálétí, A. (1976). *Baasòrun Gáa*. Ìbàdàn: Onibon-Oje Press and Book Industries.

Fánìlọlá, K. (1999). *Orí mèkúnnù*. Ìbàdàn: Tafak Publications.

Ìṣọlá, A. (1970). *Efúnṣetán Aníwúrà*. Ìbàdàn: University Press Ltd.

Ìṣọlá, A. (1983). *Olú Ọmọ*. Ìbàdàn: Onibon-Oje Press and Book Industries.

Ládipò, D. (1971). *Mọ̀rèmi*. Lagos: Macmillan and Co. Nigeria Ltd.

Ògúnníran, L. (1977). *Àtàrí Àjànnàkú*. Ìbàdàn: Onibon-Oje Press and Book Industries.

Ògúnníran, L. (2006). *Ààrẹ̀ Àgò Aríkúyerí*. Ìbàdàn: Macmillian Nigeria Publishers Ltd.

Author's Bio

Edinrin Oluwatoyin BOLARINWA PhD jẹ olùkọ ní Ẹka-ẹkọ Yorùbá (Department of Yorùbá) ní ilé-ẹkọ Olùkọni Àgbà tí Àkàndá-Ẹdà (Federal College of Education (Special)) ní ilú Oyo, ipínlẹ̀ Oyo, Nàìjíríà. Ó gbà oyè B.A nínú Yorùbá ní ilé-ẹkọ Yunifásítì Ilorin, oyè M.A. nínú Lítirésọ Yorùbá ní Yunifásítì Ìbàdàn àti Ph.D. nínú Lítirésọ Yorùbá ní Yunifásítì Olábísí Onàbáńjọ. Iṣẹ́ Ìwádíí àti ìkòni rẹ̀ jẹ̀ mọ́ Lítirésọ àti Àṣà Yorùbá.

Edinrin Oluwatoyin BOLARINWA Ph.D, is a Chief Lecturer at the Department of Yorùbá, Federal College of Education (Special), Oyo, Oyo state Nigeria. She has her B.A in Yorùbá from University of Ilorin, M.A. and Ph.D. in Yorùbá Literature from University of Ibadan Olabisi Onabanjo University respectively. Her research and teaching focus majorly on Yorùbá Literature and Culture.

Recebido em: 03/2026

Aceito em: 30/07/2026

Para citar este texto (ABNT): BÓLÀRÌNWÁ, Edinrin Olúwatóyìn. Ìfiwàwèdá obìnrin gégé bí akòni nínú àṣàyàn eré-onítàn yorùbá. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), vol.6, nº Especial III, p.56-69, agosto 2026.

To cite this text (APA): Bólàrinwá, Edinrin Olúwatóyìn. (august, 2026). Olúwatóyìn. Ìfiwàwèdá obìnrin gégé bí akòni nínú àṣàyàn eré-onítàn yorùbá. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), 6 (Special III): 56-69.